

מבוא לתורת החבורות

הגדרה

חבורה למחצה היא מבנה מתמטי $(S, \cdot)$, כאשר הפעולה $\cdot$ היא פעולה בינארית אסוציאטיבית, כלומר, מתקיים:

$$\forall x, y, z \in S: (x \cdot y) \cdot z = x \cdot (y \cdot z)$$

דוגמה

לכל קבוצה A , $(A^A, \circ)$, כלומר, קבוצת הפונקציות מ A לעצמה עם פעולת הרכבת פונקציות, היא חבורה למחצה.

הוכחה

יהיו $f, g, h \in A^A$.

$$[(f \circ g) \circ h](a) = (f \circ g)(h(a))$$

$$= f(g(h(a)))$$

$$[f \circ (g \circ h)](a) = f((g \circ h)(a))$$

$$= f(g(h(a)))$$

↓

$$(f \circ g) \circ h = f \circ (g \circ h)$$

לכן, A^A חבורה למחצה.

■

דוגמה

יהי $\mathbb{F}$ שדה, V מרחב ווקטורי.

$(\mathbb{F}, +)$, $(\mathbb{F}, \cdot)$, $(V, +)$ הם חבורות למחצה.

הגדרה

אם קיימת פונקציה חד-חד-ערכית ועל $f: S \rightarrow S'$ כך ש:

$$\forall x, y \in S: f(x \cdot y) = f(x) * f(y)$$

הערה

ניתן להגדיר חבורה למחצה ע"י לוח הכפל שלה.

דוגמה

$\cdot$	a	b	c
a	a	a	a
b	a	b	b
c	a	b	c

דוגמה

קיימות בדיוק 5 חבורות למחצה עם שני איברים (עד כדי איזומורפיזם):

min	0	1
0	0	0
1	0	1

$\oplus$	0	1
0	0	1
1	1	0

	0	1
0	0	0
1	0	0

L	0	1
0	0	0
1	1	1

R	0	1
0	0	1
1	0	1

הערה

קיימות חבורות למחצה רבות בגודל 3,4,5,...

הגדרה

תהי $(S, \cdot)$ חבורה למחצה.

איבר $e \in S$ נקרא **יחידה משמאל** אם:

$$\forall x \in S: e \cdot x = x$$

איבר $e \in S$ נקרא **יחידה מימין** אם:

$$\forall x \in S: x \cdot e = x$$

איבר $e \in S$ נקרא **איבר יחידה** אם:

$$\forall x \in S: e \cdot x = x \cdot e = x$$

משפט

אם e יחידה משמאל ו- e' יחידה מימין אז:

$$e = e'$$

הוכחה

e יחידה משמאל, לכן:

$$e \cdot e' = e'$$

e' יחידה מימין, לכן:

$$e \cdot e' = e$$

לכן:

$$e = e'$$

■

מסקנה

אם קיים איבר יחידה, אז הוא יחיד.

הגדרה

חבורה למחצה שיש לה איבר יחידה נקראת **מונואיד** (*monoid*).

הגדרה

יהי $(M, \cdot, 1)$ מונואיד.

איבר $a \in M$ הוא **הפיך מימין** אם קיים $b \in M$ כך ש:

$$b \cdot a = 1$$

איבר $a \in M$ הוא **הפיך משמאל** אם קיים $b \in M$ כך ש:

$$a \cdot b = 1$$

איבר $a \in M$ הוא **הפיך** אם קיים $b \in M$ כך ש:

$$a \cdot b = b \cdot a = 1$$

הערה

אם a הפיך משמאל ומימין, אז הוא הפיך.

הוכחה

עפ"י הנתון, קיימים b, b' כך ש:

$$a \cdot b' = b \cdot a = 1$$

לכן:

$$b' = 1 \cdot b' = (b \cdot a) \cdot b' = b \cdot (a \cdot b') = b \cdot 1 = b$$

לכן:

$$b = b'$$

■

דוגמה

תהי A קבוצה.

A^A היא חבורה למחצה.

זהו מונואיד משום שהזהות היא איבר יחידה.

$f \in A^A$ הפיך משמאל אם ורק אם קיימת $g \in A^A$ כך ש: $g \circ f = 1$, אם ורק אם f חד-חד-ערכית.

$f \in A^A$ הפיך מימין אם ורק אם קיימת $g \in A^A$ כך ש: $f \circ g = 1$, אם ורק אם f על. לכן, $f \in A^A$ הפיך אם ורק אם f חד-חד-ערכית ועל.

■

הגדרה

מונויד שבו כל האיברים הפיכים נקרא **חבורה**.

כלומר, חבורה היא מבנה אלגברי $(G, \cdot, 1)$ כך שמתקיימות התכונות הבאות:

$$(1) \quad \forall x, y, z \in G: (x \cdot y) \cdot z = x \cdot (y \cdot z)$$

$$(2) \quad \forall x \in G: x \cdot 1 = 1 \cdot x = x$$

$$(3) \quad \forall x, y \in G: x \cdot y = y \cdot x = 1$$

הגדרה

יהי M מונויד.

M בעל צמצום משמאל אם:

$$\forall x, y, z \in M: x \cdot y = x \cdot z \rightarrow y = z$$

הערה

אם x הפיך משמאל, אז ניתן לצמצם x משמאל.

הוכחה

עפ"י הנתון, קיים x' כך ש:

$$x' \cdot x = 1$$

לכן:

$$xy = xz$$

↓

$$y = 1 \cdot y = x'xy = x'xz = 1 \cdot z = z$$

לכן:

$$y = z$$

מסקנה

כל מונויד שבו כל איבר הפיך משמאל הוא בעל צמצום משמאל.

כל חבורה היא מונויד בעל צמצום משמאל.

משפט

מונויד סופי עם צמצום משמאל הוא חבורה.

טענה

אם במונויד M כל איבר הפיך מימין, אז כל איבר הפיך, כלומר, M חבורה.

הוכחה

יהי $a \in M$.

עפ"י הנתון, קיים $a' \in M$ כך ש:

$$a \cdot a' = 1$$

עפ"י הנתון, קיים $a'' \in M$ כך ש:

$$a' \cdot a'' = 1$$

לכן:

$$a'' = 1 \cdot a'' = (aa') \cdot a'' = a \cdot (a'a'') = a \cdot 1 = a$$

לכן:

$$aa' = a'a = 1$$

לכן, a הפיך.

לכן, M חבורה.

■

הוכחה

עפ"י הטענה, מספיק להוכיח שכל איבר הפיך מימין.

יהי $a \in M$.

נגדיר פונקציה: $f: M \rightarrow M$ ע"י:

$$f(x) = ax$$

אם:

$$f(x) = f(y)$$

אז:

$$ax = ay$$

עפ"י הצמצום משמאל:

$$x = y$$

לכן, f חד-חד-ערכית.

M סופית, לכן f על.

בפרט, קיים b כך ש:

$$f(b) = 1$$

לכן:

$$ab = 1$$

לכן, a הפיך מימין.

לכן, M חבורה.

■

הגדרה

יהי M מונויד.

נכתב על ידי יהונתן רגב

אם $M', M' \subseteq M$, סגור לפעולה ו- $1_M \in M'$, אז M' נקראת **תת מונויד**.

כלומר, תת מונויד הוא תת קבוצה שהיא מונויד ביחס לפעולה המקורית, עם אותו איבר יחידה.

הערה

תת מונויד של מונויד עם צמצום משמאל הוא עם צמצום משמאל.

תת מונויד של חבורה אינו בהכרח חבורה.

דוגמה

$(\mathbb{Z}, +, 0)$ חבורה.

$(\mathbb{N}, +, 0)$ מונויד עם צמצום משמאל, אבל לא חבורה.

הגדרה

יהי M מונויד.

יהי $a \in M$ איבר הפיך.

האיבר $b \in M$ המקיים:

$$ab = ba = 1$$

נקרא **האיבר ההפכי** של a , ויסומן ב- a^{-1} .

טענה

לאיבר הפיך יש הפכי יחיד.

הוכחה

נניח כי b, b' איברים הפכיים ל- a .

לכן:

$$b' = 1 \cdot b' = (ba) \cdot b' = b \cdot (ab') = b \cdot 1 = b$$

לכן:

$$b = b'$$

■

טענה

אם a הפיך, אז a^{-1} הפיך ו:

$$(a^{-1})^{-1} = a$$

אם a, b הפיכים, אז ab הפיך ו:

$$(ab)^{-1} = b^{-1}a^{-1}$$

הגדרה

יהי M מונויד.

נגדיר את חבורת ההפיכים של M :

$$\mathcal{U}(M) := \{a \in M \mid a \text{ הפיך}\}$$

$\mathcal{U}(M)$ היא חבורה.

דוגמה

תהי A קבוצה.

A^A מונויד.

$$S_A := \mathcal{U}(A^A) = \{f: A \rightarrow A \mid f \text{ חד ערכית ועל}\}$$

דוגמה

יהי $\mathbb{F}$ שדה ו- $n \geq 1$.

$(M_n(\mathbb{F}), \cdot, I_n)$ מונויד.

$$GL_n(\mathbb{F}) := \mathcal{U}(M_n(\mathbb{F})) = \{A \in M_n(\mathbb{F}) \mid A \text{ הפיכה}\}$$

■